

odpowiedzialność za ferowane sądy, zawsze w oparciu o tekst łacińskiego oryginału i umiejętne posługiwanie się literaturą naukową. Sama zaś praca jest na wskroś nowatorska. Stanowi bowiem opracowanie w pełni oryginalne, nie mające wzorca ani w literaturze polskiej, ani światowej. Ze względu na dobry warsztat naukowy, kompetentne opracowanie tematu i praktyczną przydatność problemu, dysertacja ta zasługuje na szczególne uznanie. Analizy Przemysława Nehringa stanowią istotny wkład do badań nad historią „sporu o ideał” – czy jak to określił sam Autor „idealnego sporu” o wyższość dziewictwa nad małżeństwem.

Ks. Augustyn Eckmann – Lublin, KUL

Ks. Stanisław STREKOWSKI, *Sofiologia św. Grzegorza z Nyssy. Elementy teologii trynitarnej i antropologii w „Homiliach do Pieśni nad Pieśniami”*, Kraków 2006, Wydawnictwo WAM, ss. 396.

Z uznaniem należy przyjąć studium ks. Stanisława Strękowskiego, który jako pierwszy na gruncie nie tylko polskim, ale i światowym, podjął się opracowania tego zagadnienia, dając nowe wyjaśnienie relacji zachodzących między człowiekiem i człowiekiem oraz człowiekiem i Bogiem. Praca poza wstępem i zakończeniem składa się z trzech rozdziałów. We wstępie (ss. 5-15) Autor jasno określił *status quaestionis*, dokładnie sprecyzował używane w ramach pracy terminy, podał źródła i metodę oraz schemat pracy. Autor dysertacji posłużył się dwoma metodami – metodą analizy filologiczno-literackiej w rozdziale pierwszym zatytułowanym „Terminologia sofiologiczna św. Grzegorza z Nyssy” (ss. 16-105), w którym omówił najważniejsze interesujące w pracy terminy: σοφία, θεωρία, γνῶσις, φιλοσοφία, ἐπιστήμη, παιδείσις, ἀκολουθία; w pozostałych rozdziałach, chcąc wyjaśnić, na czym polega prawdziwa mądrość i jej funkcje w życiu człowieka, zastosował metodę porównawczą.

Jeśli chodzi o sofiologię św. Grzegorza z Nyssy, a zwłaszcza jej nazewnictwo, Autor po naukowej analizie pojęć doszedł do następujących wniosków: dla Biskupa Nyssy źródłem mądrości i prawdziwą mądrością (σοφία), jest Trójjedyny Bóg. Mojżesz, Salomon, Dawid, Paweł, są symbolami prawdziwej uosobionej mądrości, którą jest Jezus Chrystus. Grzegorz z Nyssy terminem „mądrość” określa też Słowo Boże. Mądrość Boża z natury ukryta wprowadza człowieka na drogę życia cnotliwego i prowadzi do dojrzałości duchowej. Terminu θεωρία używa Grzegorz najczęściej w znaczeniu poznania mistycznego i jako metodę interpretacji duchowej tekstów Pisma Świętego. Dzięki θεωρία człowiek może poznać ukryte tajemnice rzeczywistości nadprzyrodzonej: θεωρία jest celem ἀκολουθία. Γνῶσις (poznanie) pozwala człowiekowi w zdobywaniu prawdziwej mądrości celem osiągnięcia niezbędnej wiedzy

o Bożych tajemnicach. Intelkt ludzki oraz zmysły duchowe posiadają γνῶσις. Termin ἐπιστήμη stosuje Grzegorz z Nyssy na określenie sztuki, biegłości w wykonywanej pracy o charakterze technicznym, raz tylko w *Homiliach do Pieśni nad Pieśniami* odnosi go Autor do rzeczywistości nadprzyrodzonej. Prawdziwa φιλοσοφία według Nysseńczyka polega na prowadzeniu życia cnotliwego w czasie i przestrzeni prawdziwej mądrości. Wreszcie παιδείσις ma na celu przede wszystkim odtworzenie w człowieku podobieństwa Boga, a więc stanowi jakiś niekończący się proces rozwoju człowieka.

W drugim rozdziale noszącym tytuł: „Mądrość Trójjedynego Boga” (ss. 106-209), Autor zajmuje się możliwością poznania przez człowieka istnienia Mądrości Bożej i wskazania prawdziwych dzieł Boga, w których ta mądrość została objawiona człowiekowi, a do nich należą: stworzenie, odkupienie i uświęcenie (przebóstwienie). Bóg nie posiada żadnego wymiaru, co jest charakterystyczną cechą stworzeń. Bóg jest ponad czasem, czas został stworzony przez Syna i można go rozważać jedynie w kategoriach stworzenia. Mądrość Bożą można poznać ze skutków jej działania i to jedynie w sposób analogiczny, oraz i przede wszystkim drogą wiary, opierającej się na autorytecie Objawienia. Dziełem mądrości Bożej jest stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Trójcy Świętej. Człowiek przez swą przynależność do dwóch odmiennych sfer: materialnej i duchowej, staje się w jakimś sensie pośrednikiem przebóstwienia w wymiarze kosmicznym. Fakt Wcielenia jest wydarzeniem zbawczym i dziełem Bożej Mądrości. Transcendentny Bóg daje się poznać przez piękno świata stworzonego, dzieła swej łaski, a przede wszystkim przez Wcielenie swego Jednorodzonego Syna. Dzięki Wcieleniu Syna Bożego zostaje zapoczątkowany nowy świat, obecność Boga między ludźmi nabiera nowych form, jest to początek ponownego zjednoczenia ludzi z Bogiem. Chrystus jest Mądrością Boga. W Chrystusie Bóg staje się widzialny, ponieważ jest współistotny Ojcu. Chrystus jest doskonałym obrazem Boga niewidzialnego. Człowiek, będąc niedoskonałym obrazem Boga, przez naśladowanie Chrystusa, może odzyskać swoją pierwotną doskonałość. Przez Wcielenie Syna Bożego, przez to historyzbowcze wydarzenie, które jest przejawem Bożej Mądrości, natura ludzka została przebóstwiona, a swoją pełnię osiągnie w perspektywie paschalnej tajemnicy śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. Przebóstwienie przeżywa się w rzeczywistości Kościoła na podstawie nowej łączności między Bogiem i człowiekiem. Łaska sakramentalna i wysiłek etyczno-ascetyczny wzajemnie się przenikają. Udzielająca się człowiekowi Mądrość uzdalnia go do podejmowania coraz to nowych wysiłków celem osiągnięcia pełni takich dóbr, jak: niezniszczalność, nieśmiertelność, przebóstwienie.

Mądrość jest nie tylko przymiotem Boga, uosobioną w Chrystusie Mądrością, ale także zdolnością ludzkiego umysłu, darem udzielonym człowiekowi przez Boga, wreszcie cnotą człowieka. Temu zagadnieniu poświęcił ks. Stanisław Strękowski trzeci i ostatni rozdział swej dysertacji noszący tytuł: „Człó-

wiek i mądrość” (ss. 210-306). Według św. Grzegorza z Nyssy człowiek znajduje się pomiędzy dwoma przeciwnymi biegunami: naturą boską, która jest duchowa, i bezrozumną naturą zwierząt. Z natury boskiej człowiek otrzymał rozum i inteligencję, z natury zaś bezrozumnej wywodzi się ciało. Pierwszeństwo ma pierwiastek rozumny. Bóg jest samą dobrocią, przewyższa wszystko, co moglibyśmy o dobroci pomyśleć lub pojąć. Z dobroci też stworzył naturę ludzką. Z nicości powołał człowieka do istnienia i obdarował go wszelkim dobrem. Dóbr tych jest wiele, że nie można ich zliczyć, dlatego w skrócie wymienia się je przez zwrot, że człowiek został stworzony „na obraz Boży”, to znaczy, że Bóg dał udział ludzkiej naturze we wszystkich Swoich dobrach. Jeśli natura Boga jest pełnią dóbr, a człowiek jest jej obrazem, to obraz ów zawiera podobieństwo do swego pierwowzoru przez fakt, że jest również bogaty we wszelkie dobro. Święty Grzegorz z Nyssy podkreśla jednak różnicę istniejącą między obrazem i Wzorem tego obrazu. Polega ona między innymi na tym, że to, co boskie jest niestworzone, gdy tymczasem człowiek istnieje tylko dlatego, że został stworzony. Natura niestworzona jest niezmienna, stworzona podlega zmianom. Obrazem Boga jest cały rodzaj ludzki, cała natura od pierwszych ludzi aż do ostatnich jest jednym obrazem Boga. Obraz jest czymś trwałym, mieści się w duszy ludzkiej, jednym z jego atrybutów jest mądrość. Zmienne jest podobieństwo, ma ono charakter dynamiczny, podlega rozwojowi poprzez stawanie się coraz bardziej sprawiedliwym, czystym, świętym, dobrym, mądrym i roztropnym. Doskonałość według Grzegorza z Nyssy polega, podobnie jak u stoików, na życiu zgodnie z cnotą i nieustannym postępie ku upodobnieniu się do Boga. Obraz Boży zawarty w duszy ludzkiej jest rzeczywistością niezmienną i nie ulega zniszczeniu, podobieństwo natomiast podlega dynamizmowi, może się rozwijać lub zamierać. Chrystus przywrócił człowiekowi moc działania. Łaska Boża i ciągle wysiłek przywracają człowiekowi utracone przez grzech podobieństwo. Człowiek, chcąc uczestniczyć w Najwyższym Dobru, zostawia drogę umysłu i obiera drogę miłości, by osiągnąć Boga, który jest Miłością nieograniczoną.

Szkoda, że Autor pisząc w swej dysertacji tak dużo o przeobstwieńniu, o obrazie i podobieństwie Bożym w człowieku, ani razu nie odniósł się do pracy: A. Eckmann, *Θέωσις – Θεοποίησις – deificatio. Przeobstwieńnienie człowieka w pismach wczesnochrześcijańskich* (Lublin 2003, TNKUL, ss. 260). Tymczasem w tej pracy jest mowa o przeobstwieńniu w świecie pogańskim, o biblijnych podstawach przeobstwieńnienia, o teologicznych podstawach przeobstwieńnienia według autorów greckich i łacińskich, o Wcieleniu i przeobstwieńniu także według autorów greckich i łacińskich, o przeobstwieńniu w rzeczywistości Kościoła według autorów greckich i łacińskich, wreszcie o przeobstwieńniu jako pełnym zjednoczeniu z Bogiem. Czyżby Autor nie znał tej pozycji? A może w ten sposób potwierdza powszechnie znane i nieraz przytaczane przysłowie: „Aliena nobis, nostra plus aliis placent”.

W zakończeniu dysertacji (ss. 307-324) Autor zbiera wnioski wynikające z dobrze przeprowadzonej analizy źródeł. W pracy uderza przejrzystość i jasność przekazu. Rzetelnie potraktował Autor stan badań. Język pracy jest jasny i logiczny. Jest sporo powtórzeń, które być może ułatwiają percepcję materiału. Autor swobodnie porusza się w źródłach i opracowaniach. Rozprawa ks. Stanisława Strękowskiego stanowi zatem istotny wkład w rozwój badań naukowych, zwłaszcza nad myślą św. Grzegorza z Nyssy.

Ks. Augustyn Eckmann – Lublin, KUL

Agnieszka KIJEWSKA, *Święty Augustyn*, seria: *Myśli i Ludzie*, Warszawa 2007, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, ss. 364.

Świętym Augustynem (354-430), wielkim uczonym i biskupem Hippony urodzonym w Tagaście oraz jego twórczością, interesowano się już za jego życia; znany był na Zachodzie i Wschodzie. Wywarł ogromny wpływ na kulturę Europy. W ciągu wieków powstało wiele prac na temat jego osoby, pisarskiej spuścizny i nauki. Na tym polu nie pozostają w tyle również polscy uczeni (por. S. Longosz – W. Stawiszyński, *Św. Augustyn w polskich studiach. Materiały bibliograficzne*, VoxP 23:2003, t. 44-45, 521-623). Literatura poświęcona w ogóle św. Augustynowi jest bogata tak pod względem ilości, jak i różnorodności poruszanej problematyki. Każda jednak nowa pozycja, zwłaszcza traktująca go w sposób dotąd niedostrzeżony, jest przyjmowana z ogromnym zainteresowaniem. Wydaje się, że właśnie taką jest książka p. prof. Agnieszki Kijewskiej nosząca krótki tytuł, po prostu *Święty Augustyn*. Wiadomo, że św. Augustyn to postać ciekawa, barwna i wielka, ale i przybliżenie jego osoby i myśli współczesnemu czytelnikowi stało się przedmiotem znakomitego studium Autorki. Prof. A. Kijewska z jednej strony wykorzystuje liczne dobre opracowania, z drugiej natomiast oddaje głos samemu św. Augustynowi, przytaczając urywki jego dzieł, zwłaszcza *Wyznań*. Nade wszystko jednak istotne są własne przemyślenia Autorki i sposób ich przekazania. Wydaje się, że Autorka jest zafascynowana Augustynem człowiekiem i myślicielem. Opisując augustyńską odyseję ku Bogu, trafnie zwraca uwagę na lekturę dzieł: *Hortensjusza* Cyce-rona, księgi platoników i Pismo Święte, których treść w sposób zasadniczy wywarła wpływ na duchowy rozwój Augustyna z Tagasty. Lektura Cyce-rona zmieniła nastawienie jego umysłu i serca, roznieciła w nim umiłowanie mądrości. Lektura „ksiąg platoników” z kolei zaowocowała nawróceniem dokonanym na płaszczyźnie intelektualnej, retor afrykański zaczął wnikać w głębie swej istoty, poznał neoplatonicką drogę wstępowania duszy. Wreszcie lektura Pisma Świętego, zwłaszcza listów św. Pawła, doprowadziła go do całkowitego nawrócenia do chrześcijaństwa i uzyskania pełnej wiary. Pisząc o Augustynie,